

לשקם את האוטופיה

חללי מייקרים, חדרי בריחה, אתרים ויישומונים – מערכת החינוך נכנעה לקפיטליזם והניחה את כל יהבה על טכנולוגיה וחדשנות. אולי המגפה תזכיר לכולם את התפקיד האמיתי של החינוך

יורם הרפז איור: דניאלה שוחמן

נעה מערכה על ידי לוחמים מונגולים וסוחרים בדרך המשי, וממנה באוניות סוחר לסיני ציליה, ומשם לשאר אירופה. פריז, פירנצה, לונדון והמבורג התרוקנו מתושביהן... נו טוב, דברים כאלה הם נחלת ההיסטוריה, הם התרחשו מוזמן, בימי הביניים, לאנשים אחרים, גברים, שהיו תלויים בחסדיהם של חיידקים ווירוסים שהם לא ידעו על קיומם. אבל לנו, במאה ה-21, עם כל המדע והטכנולוגיה שלנו? בבת אחת הפכנו מאנשים ששולטים בחייהם ומסתכלים בהתנשאות על העבר הנבחר, לאנשים מבוהלים שממתינים להתרחשות

רוב הופך אותו משקוף לנראה, נראה וזר, זר ומאיים. יש מצב שיש מצב — נוכח, מתריס, מפחיד — ואנחנו מבוכלכים, לא יודעים מה עושים במצב כזה שבו המצב מנכיח את עצמו ומסרב להיכנע לתוכניות שלנו, להיאלם ולהיעלם.

מבחינת מצב התודעה השני, מגפות, כך חשבנו, שייכות להיסטוריה. קראנו על מגפות בעבר, למשל על המגפה שכונתה "המוות השחור". היא החלה להתפשט בתחילת המאה ה-14 בערבות מונגוליה ומשם דרומה לסיני, שבה קטלה כ-25 מיליוני בני אדם; משם היא

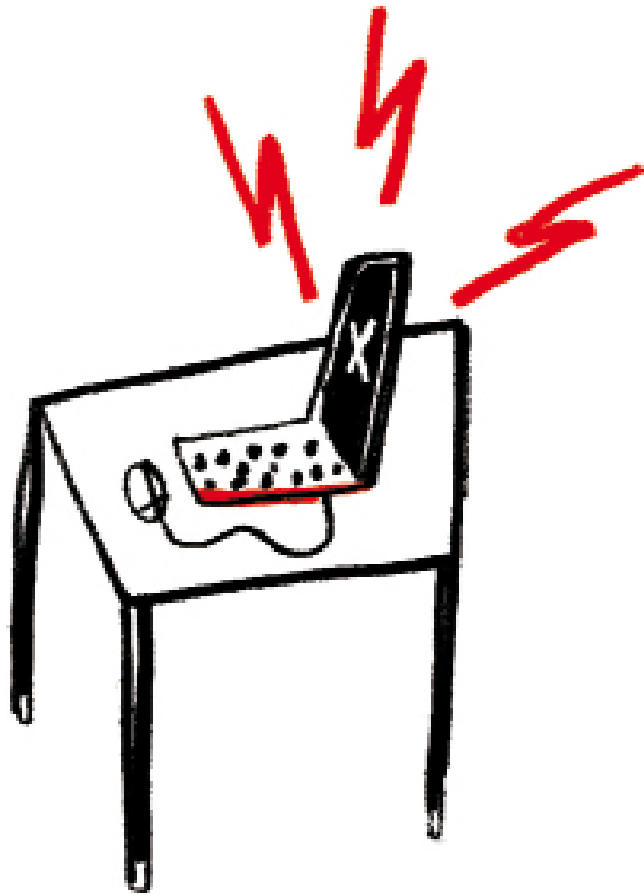
גפת הקורונה דחקה אותנו לשלושה מצבי תודעה ייחודיים: ג'ט'לג קוגניטיבי, דו'ה'זיו היסטורי וחרדה אפוקליפטית. מבחינת המצב הראשון, התודעה מפגרת אחרי ההתרחשויות, מתקשה להסתגל כרו איתן, לתפוס "מה הולך כאן?!" יש פער משונה בין החוויה להווייה. אנחנו לכאורה תורפים — מתפשטת מגפה ויראלית, צריך לשמור מרחק ולהמתין לחיסון — אבל לא תופסים. התודעה בדילי, לא מצליחה להכיל את המצב, להטמיע אותו. המצב כאילו מתמרד פתאום, מתייצב מולנו ומסרב לציית. הסיי

של איזה נס שיגאל אותם מוורוס שאת התנהגותו אינם מבינים. וירוס אחד קטן החזיר אותנו להיסטוריה.

מבחינת המצב השלישי, בתודעתנו השרויה בג'טלג קוגניטיבי ובדו'הזו היסטורי מתגברת חרדה אפוקליפטית שהקורונה היא רק להקת חימום למגפות נוספות, קטלניות יותר, של חיידקים ווירוסים פוסט־מוטציה ופוסט־אנטי־ביוטיקה. ועם או בלי מגפות, עוד ממתין לנו המופע הגדול, האסון האמיתי, אסון מעשה ידינו: קריסה טוטלית של המערכות האקולוגיות, של הביוספרה. עידן האנתרופוקן שלנו עומד להסתיים בקרשנדו אקולוגי של אחרית הימים, של קץ החיים האנושיים על כוכב ארץ. הסביבה הטבעית שלנו, הפצועה, הגרוֹססת — נוקמת. אחרי מאתיים שנות מהפכה תעשייתית שהתעללה בה — פלטה גזי פחמן לאוויר, הזרימה שפכים מורעלים לאדמה ולים, כרתה יערות והכחידה אינספור בתי גידול ומינים — היא מגישה לנו חשבון. ייתכן שכבר מאוחר מדי; האקלים עומד להתייצב על נקודת איזון חדשה שבה לבני אדם לא יהיה מקום. הגאיה עושה reset ומארגנת כוכב חדש — נקי, מאוזן וצודק יותר, ללא המין האנושי התאוותן, היהיר והמטומטם שהרס אותה.

אבל עם מצבי תודעה ויראליים כאלה קשה לפעול ולנסות להציל את עצמנו; עלינו לה־תאושש ולעשות משהו. המגפה של המאה ה-14 חוללה שינוי חברתי. לאחר הקטל של "המוות השחור", לאצולה בעלת האדמות היו חסרות ידיים עובדות, והיא שילשה את שכר האיכרים ושיפרה את תנאי עבודתם. התרחש שינוי מרחיק לכת במאזן הכוחות המעמדי הפאודלי. גם המגפה של המאה ה-21 יכולה לחולל שינוי בקנה מידה היסטורי. זה תלוי בנו, במה שנעשה איתה. אבל אנחנו צריכים לעשות הרבה יותר ממה שעשו קודמינו במאה ה-14. מה צריך לעשות? לאחר שנמציא חיסון ונדאג לכך שגייע במהירות לכל דיירי העולם, ולאחר שנשקם את הכלכלה והחברה, תגיע שעת המבחן שלנו. אם נמהר לפצות את עצמנו על חודשי הקורונה בקניות מטורפות ובחבילי לות תיור, הלך עלינו. הציאנס שנתן לנו הווירוס לחשב מסלול מחדש — יאבה. אבל אם נקשיב לוורוס נוכל לאתחל את מהלך ההיסטוריה ולהסיט אותו מנתיבו ההרסני.

כדאי להקשיב לוורוס. הוא סגר את שני אתרי הצרכנות העיקריים שלנו — הקניונים ושודות התעופה. הוא אמר לנו בדרכו שלו: "תצרכו פחות, תייצרו, תשרפו, תזהמו, תרעיי לך, תכחידו פחות, הרבה פחות. שמרו על הסביבה הטבעית. הגעתם אליה לא מוזמן ואתם מתנהגים כמו ברברים". אחר כך הוא הוסיף בטון מאיים: "תיזהרו, אתם פגיעים מאוד! תראו מה אני הקטן, שאתם אפילו לא מגדיים רים כבעל חיים ומכנים 'טפיל', עושה לכם". ואחר כך הוסיף בטון מהורהר: "כדאי שתחפשו את אושרכם באתרים אחרים, לא באתרי הצריכה; כדאי שתחנכו את עצמכם מחדש ותגדירו מחדש את טעם החיים שלכם". כאן, לגיי־שה הזאת של "חינוך מחדש" והגדרה מחודשת של טעם החיים, החינוך — הפורמלי, הביתי־ספרי — יכול להיכנס ולתת את מה שהוא יכול לתת.

מדבנים את מנהלי בתי הספר "לעשות חדשות", לשנות משהו בבית הספר, לא חשוב מה, העיקר לאמץ איזו פרקטיקה טרנדית מצודדת ולעשות אקזיט בתקשורת, השוחרת אייטמים על "חינוך חדשני"

יש סיפור — סיפור מפוברק, מזויף, לא משכנע. הסיפור של מערכת החינוך ובתי הספר הוא סיפור כלכלי, לא חינוכי, סיפור שהחינוך לקח מתעשיית ההיי־טק כדי להתחזות לחינוך אמיץ חדש, "חינוך של המאה ה-21". לסיפור הזה קוראים חדשות. אומת הסטארט־אפ הכי תיכה למערכת החינוך את האידיאל שלה — חדשות; חדשות בכל מחיר, רק החדשנים שורדים. בעשור האחרון החינוך נעשה

סטארטפיסטי והוא מאמץ בהתלהבות כל מיזם חינוכי אופנתי שיש לו הילה של חדשות: מ־שחוק (gamification), חללי מייקרים, חדרי בריחה, עי־צוב וריהוט כיתה מגניבים, אתרים ויישומונים מדליקים וטרנדים אחרים, רובם שייכים לסוגה של "חינוך־ביי־דור" (edutainment). בית ספר שמאמץ מיזם כזה או אחר, שובר סדירות כזו או אחרת, ממתג עצמו כ"בית ספר חדשני".

עסקני החינוך החדשני, דוברים מיומנים ועוברי מסך, מאיצים במובילי החינוך "להמציא את החינוך מחדש" ולעשות חינוך אחר, עדכני, עתידיני. מובילי החינוך, בראשם ראשי

סיפור מפוברק

הרברט וולס, מאבות המדע הבדיוני והע־תידנות, אמר פעם שהציוויליזציה היא תחרות בין חינוך לקטסטרופה. הוא התכוון לחינוך במובן רחב, לא רק לחינוך הפורמלי, הביתי־ספרי. השפעתו של החינוך הביתי־ספרי חלשה ביחס להשפעתם של גורמים מתחמים אחרים — משפחה, חברים, חוגים, תנועות הנוער, צבא, מסכים, קניונים. השפעתו של בית הספר לא רק חלשה, היא גם מוחלשת. מי מחליש את השפעתו של בית הספר? משרד החינוך שלנו, עוד לפני הקורונה וללא קשר אליה, הוא משרד מבולבל ומבוהל שאינו מצליח להגדיר לבתי הספר שלו מטרה ברורה ולעגן אותה בסיפור ממשכנע. החינוך הגיע לקצו, כתב ניל פוסטמן בספרו "קץ החינוך", משום שאיבד את הסיפור שלו. בית

ספר ללא סיפור, כתב פוסטמן, הוא בית כלא ולא בית חינוך. מערכת חינוך ובתי ספר ללא סיפור אינם יכולים לתרום אל חלקם למאמץ החינוכי הכולל למנוע קטסטרופה. אבל למערכת החינוך ולבתי הספר שלנו

הצירוף "חינוך חדשני" הוא סתירה בגוף המושג, כמו "רווק נשוי" או "משולש מרובע". החינוך מעוגן בשני יסודות מאוד לא חדשניים: טבע האדם המצוי ודמות האדם הראוי. החינוך הוא מאמץ לצמצם את הפערים ביניהם

מחלקות החינוך בערים הגדולות, מדרכנים את מנהלי בתי הספר "לעשות חדשנות", לשנות משהו בבית הספר, לא חשוב מה, העיקר לאמץ איזו פרקטיקה טרנדית מצודדת ולעשות אקזיט בתקשורת, השוחרת אייטמים על "חינוך חדשני". הערים הגדולות מעבירות את תשוקתן לחדשנות לפריפריה, המתקנאה תמיד באיזה "מרכז" מדומיין ומנסה לחקותו, וגם היא מתאמצת להיות "חדשנית" ו"לצאת מהפריפריה" ("מה שכפריו הוא רשות, בפרו-בינציה הוא חובה", כתב סטנדל). גם משרד החינוך תורם את חלקו – ספק מוביל ספק נגרר – לתזוית החדשנות, ואגפי המופ"פ והאסטרטגיה שלו מפיקים ניירות ומצגות מדיניות בשם "פדגוגיה מוטת עתיד" ו"מערכת החינוך 2030" שרוח של חדשנות הייטקיסטית שורה עליהם (ראו מוסף "הארץ", 20.3.2020).

וכל זה נתמך על ידי הצירוף שלמד לדקלם "הגיע הזמן שנית הספר יתקדם למאה ה-21", ועל ידי רוח הזמן שסוגדת לחדשנות ולגיבורי ההייטק שלה. וכך, כל מערכת החינוך שלנו מסתחררת בפסיכוזה של חדשנות עתירת זיקוקים וריקה מחינוך. מגפת הקורונה אמנם מיתנה את פסיכוזת החדשנות, אך גם תידלקה אותה: "בית הספר מתפרק, היכוננו לכיאת המשיח" – המשיח הוא חדשנות.

הצירוף "חינוך חדשני" הוא סתירה בגוף המושג, כמו "רווק נשוי" או "משולש מרובע". עולם המושגים והערכים של החינוך ועולם המושגים והערכים של החדשנות סותרים זה את זה, או לפחות זרים זה לזה. החינוך מעוגן בשני יסודות מאוד לא חדשניים: טבע האדם המצוי ודמות האדם הראוי. החינוך הוא מאמץ לצמצם את הפערים ביניהם, בין האדם המצוי לדמות האדם הראוי. טבע האדם המצוי כפי שהוא מוכר לנו, למשל, מהמיתולוגיה היוונית, מהתנ"ך, משייקספיר, מטולסטוי, מפרויד, ממדע הגנטיקה ומחקר המוח, הוא ישן למדי ויציב יחסית. הטכנולוגיה, גם הדיגיטלית, אמנם שינתה ומשנה היבטים כאלה ואחרים שלו, אך לא משנה את טבעו היסודי. גם דמות האדם הראוי היא ישנה ויציבה יחסית. היא מעוצבת על ידי מושגים וערכים בעלי עבר תרבותי עמוק. החינוך הוא מוטה עבר לא פחות מהיותו מוטה עתיד.

"החינוך", כדברי איש החינוך צבי לם, מופקד על האנושי שבאדם. מטרת החינוך, לא היחידה אך המהותית ביותר, היא לסייע לבני אדם מצויים להיות בני אדם ראויים, נבונים וטובים יותר, אנושיים. אפשר כמובן, ואף רצוי, להיעזר לשם כך באמצעים חדשניים, נגיד בטכנולוגיה להוראה וללמידה מרחוק, אבל אמצעים חדשניים אינם מטרת החינוך, הם בקושי האמצעים שלו (דיאלוג, למשל, אמצעי סוקראטי עתיק, טוב יותר להוראה מאשר הזום). בהקשר חינוכי ליעדים ולאמצעים חדשניים יש חשיבות שולית. חדשנות לא צריכה להעסיק את החינוך. החינוך לא מייצר ומשווק מוצרי צריכה; הוא מחנך

– בין השאר לצרכנות שקולה, מבוקרת, מקיימת, חסינה לפיתוי החדשנות. מדוע החינוך ברח מהשדה הטבעי שלו, מהחינוך, לשדה אחר, הכלכלה? כיצד הופיע החינוך ה"מכולכל" שוחר החדשנות? הסיבות לכריחתו של החינוך מעצמו ולהופעתו של חינוך נטול חינוך הן חולשת החינוך ועוצמת הכלכלה. החולשה של החינוך נובעת מאובדן האוטופיה שלו. החינוך, בפרפראזה על משפט של ו'אן-פרנסואה ליוטר, חי עם אופק מחוק, כלומר מת. חינוך ללא אופק, ללא אוטופיה, ללא דימוי של אדם ראוי וחיים ראויים של קראתם מחנכים, יכול להתנהל איכשהו אך לא לחנך. דימוי אוטופי של אדם ראוי וחיים ראויים הוא הקטר שמושך את קרונות החינוך, והקטר שבק. לעומת חולשת החינוך, השיטה הכלכלית נמרצת ושתלטנית. הקפיטליזם "המאוחר" או "הברוטלי" שתל את מושגיו וערכיו התועלתניים בתחומי חיים שאינם תועלתניים במהותם – אמנות, ספרות, ספורט, תקשורת, יחס לזולת, יחס לעצמי (מהם "קורות חיים" שאליהם מתכנסים כיום החיים)? ערך השוק שלי, אני כ"הון אנושי". גם החינוך עבר השתלה כוון והתחיל לדבר "חדשנות".

האדם הראוי

מגפת הקורונה זרקה את מערכת החינוך שלנו למלחמת הישרדות אכזרית, והיא עושה מאמץ ראוי להערכה ונוגע ללב לשמור על שלמותה – מרחוק, על המסכים, ומקרוב, בקפסולות. אבל אסור למערכת החינוך ("מערכת החינוך" במובן רחב הכולל את כל מי שדואג למערכת החינוך) לבזבז את המגפה. המגפה מאפשרת לה ומזמינה אותה לקחת מרחק ולהתבונן בעצמה – לחזור לעשתונות, לחזור לחינוך. "לחזור לחינוך" זה לשקם את האוטופיה, לצייר מחדש את דיוקנו של האדם הראוי מתוך זיקה לאדם המצוי (כדי שהאוטופיה תהיה מציאותית ולא "אוטופית" באותו מובן לגלגני שמרקס נתן לה). האדם הראוי, אמרנו, הוא אדם נבון וטוב יותר, ולאדם המצוי יש פוטנציאל וגם צורך להיות כזה. התבונה והטוב הם איכויות מורכבות שתלויות בגורמים רבים. לחינוך הבית-ספרי יש השפעה חלקית על חלקם, אך עליו למצות אותה ולעשות את המעט שהוא יכול לעשות. מה החינוך הבית-ספרי יכול לעשות? מה מייחד אותו מחינוך שעושות מסגרות אחרות? החינוך הבית-ספרי הוא חינוך באמצעות ידע;

הידע מאורגן בתוכנית לימודים. החינוך במשפחה, למשל, הוא חינוך באמצעות יחסים – שיחה מזדמנת, חיבוק, נויפה וכו'. את הידע שבית הספר מתווך לתלמידים עליו לגייס למטרה מרכזית – לסייע לתלמידים להיות נבונים וטובים יותר. לשם כך עליו לארגן את הידע מחדש – ברעיונות גדולים. רעיון גדול הוא רעיון עתיר מובן – מסביר הרבה תופעות ומושגים; עתיר ערך – יש לו היבטים מוסריים; ועתיר נוכחות – הוא רלוונטי לחיי התלמידים והחברה.

קחו לדוגמה רעיונות כמו: הזהות המינית אינה רק תוצר של המבנה הגנטי אלא גם של הבניה תרבותית; האדם לא רק שואף לחופש אלא גם בורח מחופש; הדמוקרטיה היא לא רק הכרעת הרוב אלא גם הגנה מפני הרוב; ההיסטוריה היא לא מה שהיה אלא סיפור על מה שהיה; "מלחמת השחרור" שלנו היא "הנבונה" שלהם; קיומנו תלוי ביחסנו לסביבה הטבעית; רוב החיים הנפשיים אינם מודעים לנו; בעלי חיים ומינים הם תוצר של ברירה טבעית, עבודה של "שען עיוור"; האיכויות של הדברים הם תוצר של המבנה האטומי שלהם. הבנה של רעיונות גדולים כאלה ואחרים תסייע לתלמידים להיות נבונים וטובים יותר, מבינים יותר את העולם ואת עצמם ועוררים שים יותר לטובת הזולת והחברה.

אבל בית הספר מתמחה בהקטנה של רעיונות גדולים, בהפיכתם לחומר לשינון לקראת בחינה. לכן רעיונות גדולים צריכים לתפקד בבית הספר כמו סוס טרויאני, המשנה ומשפר – לא מחריב – את הפרקטיקות הבית-ספריות, למשל של את ההוראה הפרונטלית: בבית ספר המחנך ליתר תבונה וטוב, המורים אינם מרצים רעיונות גדולים לקראת בחינה, אלא חונכים אליהם – מעוררים סביבם דיונים ומחלקות, מדליקים עליהם את התלמידים ומניעים אותם ליצור רעיונות מקוריים. ברוח זו יש לשנות ולשפר את כל אמצעי החינוך – תוכנית הלימודים, דפוס ההוראה, שיטת ההערכה, המבנה הארגוני, האקלים החינוכי והתנאים הפיזיים – כדי לעשותם לנשאים של רעיונות גדולים מקדמי חיים חכמים ומורכבים יותר.

החינוך הבית-ספרי מיועד ומסוגל לעשות זאת. כמו שבית חולים מיועד ומסוגל לרפא חולים ומוסד מיועד ומסוגל לתקן מכוניות, בית הספר מיועד ומסוגל לחנך באמצעות ידע מאורגן ותכליתי, באמצעות הוראה מפעילה ולמידה פעילה של רעיונות גדולים – ואת זה הוא צריך לעשות פרה ופוסט קורנה. ■

פרופ' יורם הרפז הוא מרצה לחינוך במכללה האקדמית בית ברל